

DŽEMAL SOKOLOVIĆ*

Dvanajst ur demokracije

Ljudstvo in država – primer Bosne in Hercegovine

Če Bosna in Hercegovina ni »niti srbska, niti hrvaška, niti muslimanska« (kar je vsekakor zasluga t. i. avnojske Jugoslavije, ki je onemogočala srbske in tudi hrvaške pretenzije¹ in zaradi česar je BiH obstajala kot integralna in enakopravna politična celota), ali je potem bilo opredeljevanje BiH kot »tako srbske kot hrvaške in kot muslimanske« ustrezno in zadostno za njen obstoj? Ali pa bi bilo za obstoj bosansko-hercegoveškega kulturnega, konfesionalnega in nacionalnega amalgama potrebno, da ne bo »niti srbska, niti hrvaška, niti muslimanska«, temveč samo državljanska, torej civilna kot edino možna političnopravna državna oblika? Kaj se namreč ob takšnem določanju BiH dogaja Židom in vsem drugim nacionalnim manjšinam, do katerih je Bosna imela vedno izrazito politično občutljivost? In nazadnje, ali ne postaja BiH s scenarijem avtorjev zemljevidov razdelitve Bosne in akterjev političnega čiščenja² prav tedaj tudi muslimanska in hrvaška in predvsem srbska?

Vprašanje, na katero je zato treba odgovoriti, se glasi: ali ni za obstoj Bosne z vsemi vidiki tega pojma bilo nujno njeno konstituiranje kot demokratične, torej države državljanov, in zakaj je bila ta priložnost zamujena?

Dva avantgardizma, zajeta v pojmu države

V politični zgodovini in v politični filozofiji, torej v politični praksi in teoriji, je jasno razvidno temeljno protislovje politične tvorbe, ki jo imenujemo država: po eni strani je ta nekaj dobrega in potrebnega v organizaciji človeške skupnosti in nekaj, kar jo dela racionalno v družbenem življenju, medtem ko je po drugi strani država samo levijan, odtujena od splošnega dobra in interesa največjega števila njenih državljanov.

Iz tega temeljnega aristotelsko-hobbovsko-marksovskega protislovja države kot dobre ali slabe politične ureditve skupnosti izhajata tudi dva antagonizma, značilna za samo naravo države. Prvi pomeni nasprotje med *socialnim* in *totalitarnim* značajem države, drugi pa sloni na možnem nasprotju med *etničnim* (*nacionalnim*) in *ljudskim* (*demokratičnim*) ali *civilnim* (*državljanskim*) značajem države.

* Dr. Džemal Sokolović, profesor Fakultete za politične vede v Sarajevu.

¹ Primerjaj Stane Južnič: Bosna šaptom pade (1463), Teorija in praksa, let. XXIX, št. 7–8, 1992, str. 767.

² Glej zelo resen in tehten članek o beguncih iz Bosne dr. Petra Klinarja, Mednarodni migracijski trendi in begunci iz Bosne in Hercegovine, Teorija in praksa, let. XXIX, št. 7–8, 1992, str. 773.

1. Ob vprašanju *značaja* oblasti v neki politični skupnosti, torej ob vprašanju, ali je država urejena za dobro večine ali celo vseh njenih državljanov, ali je urejena na način, ki ne prinaša dobrega in sreče večini, vedno obstaja tudi vprašanje, kdo ima oblast. Vprašanje suverenosti ni sodobno vprašanje, ampak je staro toliko kot država. Od tega, kdo ima vrhovno oblast, je odvisen tudi značaj te oblasti. To vprašanje pa ne zanima le tistih, ki vladajo, temveč tudi one, ki niso na oblasti. Tako Aristotel, ko deli vse državne ureditve po njihovem značaju na dobre ali slabe v Politiki, deli državne oblike po tem, kdo ima oblast, na tiste, v katerih vlada en človek, nekaj ali večina državljanov. Po Aristotelu obstaja šest temeljnih oblik politične skupnosti. Basileia, aristokrateia in politeia so po svojem značaju dobre oblike države, ker v njih eden, nekaj ali večina (ali vsi) vladajo za obče dobro, medtem ko so tiranija, oligarhija in demokracija slabe oblike države, ker v njih eden, nekaj ljudi ali večina vladajo samo v svojem interesu. Zato je vprašanje, *kdo* ima oblast, tako pomembno, ker vključuje tudi vprašanje, *kakšna* je oblast.

Na *socialni* značaj lahko računa samo tista država, v kateri tisti, ki vlada, to dela za dobro celotne skupnosti, torej ne glede na to, ali je basileus, aristokracija ali vsi državljani. Prav tako pa država, v kateri vlada večina, ni že samo zaradi tega *socialna*, ker tudi večina ne vlada vedno v *interesu celotne skupnosti*. Sicer pa so diktature večine nad manjšino lahko ne le bolj okrutne od tistih, kjer manjšina vlada večini, temveč se lahko pokažejo za neracionalne tudi s stališča večine.

Z izkušnjo iz svojega lastnega časa označujeta Aristotel in Platon demokracijo kot najboljšo med slabimi državnimi oblikami.

Dobro je namreč to, da ima oblast večina, ni pa dobro, da večina ni sposobna vladati v prid vseh. Demokracija je tista državna oblika, v kateri se antagonizem med socialnim in totalitarnim značajem kaže v najostrejši obliki. Prav zato so se verjetno demokracije pogosto zaključevale kot tiranije, in to ne samo v antičnih časih. Niti Bog niti stari Grki niso imeli veliko zaupanja v večino. Ko bi Bog verjel ljudem, ne bi tudi on pošiljal svojih sporočil samo prek izbrancev.

2. Etnična država ali država državljanov – Vprašanje suverenosti postaja posebno pomembno zaradi antagonizma, ki izhaja iz etnične in državljske razsežnosti značaja države. Tako je pojem suverenosti slojevit in se kot tak pojavlja kot suverenost *ethnosa*. Kot suverenost državljana (ali ljudstva, naroda, demosa, populusa) in nazadnje kot suverenost *države*. Od medsebojnega odnosa antagonizmov med temi sloji in od stopnje prevlade enega od njih je odvisen tudi značaj države.

a) *Etnična (ali nacionalna) suverenost* je predpolitičnopravnega in preddržavnega značaja. Narod v etničnem pomenu besede je samo izvor svobodne volje, s katero odloča o ustanovitvi države kot političnopravne skupnosti, zasnovane na skupnem dobru ali interesu in zakonu. Zato ima država svoj *raisonne d'etre* ne le v legalnem, temveč tudi v legitimnem. Toda v vsakem primeru narod kot etnična skupina (ali nacija) z vzpostavljanjem države izgubi svojo suverenost in jo prenaša na *demos* (torej spet narod, kar je ena od lingvističnih težav v prevajanju pojmov, nastalih v antiki) ali državljsane, ljudstvo, populus.

b) Z ustanovitvijo države postane suvereno ljudstvo, a zdaj kot *demos* ali populus. Kot pripadnik etnične ali nacionalne skupine sem Srb, Hrvat ali Slovenec, a kot pripadnik demosa ali političnopravne skupine kot države sem državljan. Tudi točen izraz za ljudsko suverenost je *suverenost državljana*. Razlika med državljanom in Srbom, Hrvatom in Slovencem je *bistvena*, ker je moja pripadnost demosu, to je političnopravni skupnosti, odvisna od *moje volje*, medtem ko etnična

ali nacionalna pripadnost ni opredeljena samo s svobodno voljo posameznika. Kot državljan, celo kot pripadnik demosa, torej neke kolektivitete, postanem *individuum*. Suverenost državljanov temelji na popolnoma neodvisnem posamezniku, ki se s svobodno voljo odloči, da živi v skupnosti z drugimi.

Suvereno ljudstvo ali državljani se odločijo, da prenesejo del svoje suverenosti na državo, ki jo upravljajo prav toliko in do te mere, kolikor so sami suvereni.

c) V državi, v kateri so državljani suvereni in v kateri je *samo del ljudske suverenosti prenesen na državo*, so vsi državljani suvereni sami po sebi ne glede na etnično (nacionalno), konfesionalno, rasno pripadnost ali ideološko usmerjenost. Samo kot taka, kot demokratična, je država lahko odprta tudi do ljudi zunaj lastne skupnosti in sposobna, da jih sprejme medse. Prav utemeljitelji državljanske suverenosti, državljani polisov, so bili ponosni na svojo sposobnost adopcije ljudi iz zunanjega sveta in na njihovo polnopravno priznavanje za člane svojih polisov. Tako sta dva od trojice velikih grških dramatikov, Ajshil in Sofokles, napisala tragediji z enakim in zelo aktualnim naslovom Pribežniki (*The Refugees*), v katerih poudarjata odprtost atenskega polisa do tujcev. Če vemo, kakšno vlogo je imela grška tragedija v oblikovanju političnega značaja Aten, potem ima ta drama poseben pomen.

Seveda se država lahko odtuji od ljudstva in vzpostavi svojo suverenost, a to že pomeni antagonizem med njenim socialnim in totalitarnim značajem. Kot država državljanov vedno nosi v sebi latentni spopad med njenim demokratičnim značajem in etničnim (nacionalnim) izvorom. In to celo tam, kjer država ljudske ali državljanske suverenosti ni prevladujoče etnična ali nacionalna po svojem izvoru ali sploh ni izšla iz etnične, rasne ali konfesionalne suverenosti, kot je to primer v ZDA ali v Bosni. Prav to, kar bi morla biti in kar je dolgo tudi bila prednost v oblikovanju državljanskega značaja suverenosti države – nacionalna, konfesionalna, kulturna, pa tudi rasna pluralnost, postane v danih okoliščinah vir manifestnega antagonizma.

Antagonizmi bosanske države

Bosna (pa tudi Hercegovina), kar je treba posebej poudariti glede na izvor avtorja teh vrstic, ni postala kulturno, konfesionalno, etnično pluralna s prihodom Židov v ta del turškega carstva niti s prihodom Turkov, temveč je bila takšna že prej. Zato Stane Južnič upravičeno opozarja na pomen bogomilstva v vzpostavljanju in kasnejšem ohranjanju bosanskega kulturnega okolja.³ Bogomili (amadeus, tisti, ki je od Boga ljubljen) in prek njih tudi Bosna so odigrali svojo politično vlogo v oblikovanju moderne Evrope, ko so delali prve korake v premagovanju verskih in etničnih pregraj med ljudmi. Prav po njihovi zaslugi je imela Bosna prednosti in možnosti, da se ustanovi kot demokratična ali državljanska država prej kot katera koli druga država v Evropi. Namesto tega je doživela tragedijo, iz katere bi lahko potegnili civilizirana Evropa največ naukov. Zakaj?

1. Novodobna ideja o suverenosti ljudstva kot ideja nasprotja absolutni oblasti se je rodila prav iz boja za absolutno oblast med že tako absolutnimi oblastmi posvetnih evropskih vladarjev in božje papeške države. Tako se je od ideje svetega Avgušтина o manjvrednosti posvetne države prišlo do realnega stanja, v katerem je posvetna oblast vse bolj ogrožala absolutno moč cerkve. Reakcija na to in izhod iz

³ Ibidem, str. 769.

stanja, v katerem bi absolutna oblast lahko postala profana, se kaže prav z metafizične duhovne strani. Jezuiti Molina, Bellarmin, Suarez, Mariana, Vasquez prihajajo do ideje o državi kot posledici ljudske volje. V začetku 17. stoletja pa J. Althusius v svoji knjigi *Politika* nagovarja ljudstvo z njegovim veličastvom.

Tako je iz nasprotovanja absolutni oblasti, zasnovani na absolutni ideji etnične nacionalne države evropskih vladarjev, prišlo v Evropi do veličastne ideje o veličanstvu ljudstva, o suverenosti državljanov, ki jim ni potrebna niti nacija niti cerkev, da bi bili v državi srečni. Razjedena od verskih in etničnih vojn, je Evropa z obema rokama sprejela idejo o ljudski suverenosti, toda potrebna so bila še štiri stoletja, da bi jo tudi uresničila. Morda je prav Bosna »božje zapeljevanje«, ki se je postavilo pred evropsko civilizacijo.

Če je ideja o suverenosti ljudstva dobila svojo duhovno podporo z reformatorskim protestantizmom, politično pa s francosko revolucijo, potem je empirični prispevek prišel iz Bosne. Bosanski heretiki niso nasprotovali absolutni oblasti papeške cerkve s stališča lastne absolutne ideje o Bogu, temveč s stališča univerzalnosti vere v Boga in nepotrebnosti posrednika med človekom in Bogom, zaradi česar so tudi bolj enostavno od katoličanov in od pravoslavnih prehajali v islam. Po drugi strani pa zaradi lastnih etničnih stališč (skromnosti in preziranja uživanja v razkošju in bogastvu) heretiki v Bosni niso čutili potrebe, da nasprotujejo lastnim vladarjem, ker so bili prav oni naklonjeni bogomilstvu. Zato za seboj niso puščali stavb, ki bi simbolizirale njihovo moč. Bogomili so bili tisti »amalgamski material«, ki je zdržal še tudi potem, ko so sami po prihodu Turkov izginili, in je iz Bosne naredil prvi prototip ideje ljudske suverenosti. Če je ideja ljudske suverenosti, ideja države, ločene od cerkve, in ideja države, ločene od nacije, potem je bila Bosna po naravni ali zgodovinski nujnosti ali morda po božjem razodetju prva država, v kateri se pravica do državljanstva ni pridobila niti s pristopanjem v to ali ono vero niti s pripadanjem tej ali oni etnični skupini. Srednjeveški Dubrovnik je bil aristokratska republika, medtem ko je bila srednjeveška Bosna prva republikanska kraljevina, prva demokratična državljanska monarhija. Civilni značaj družbe v srednjeveški Bosni ni bil politični, temveč bolj kulturni rezultat, nujnost akulturacijskih procesov. Davno pred letom 1789 in pred jezuitskimi idejami o ljudski suverenosti se je v Bosni lahko bilo državljan države, ne da bi se zato moralo biti bodisi katoličan, bodisi pataren, bodisi pravoslavac, pa tudi ne Hrvat, ne Srb in ne Bošnjak. Biti nekaj od tega je bilo sicer zelo pomembno, a za državljanske pravice to ni imelo nobenih posledic.

2. Če je Bosna že imela takšne zgodovinske prednosti in predpostavke za vzpostavljanje civilne družbe in demokratične države, kako je potem mogoče, da doživlja tragedijo prav na etničnih in verskih šivih, za katere smo rekli, da so bili zelo trdno povezani? Ni razloga, da opustimo prejšnje teze, če skupaj s Hanom Arend ponovimo besede Davida Rusa, ki pravi: »Normalni ljudje ne vedo, da je vse možno.«

Vsi pogoji za izbruh enega in drugega antagonizma, ki delujeta znotraj pojma države – tistega med socialnim in totalitarnim momentom v njegovi naravi kot tudi tistega med etničnim in državljskim – so bili v primeru BiH ustvarjeni že pred formalnim prihodom nacionalnih strank na politično prizorišče.

2.1 V zadnjih dveh desetletjih je t. i. realsocialistični režim deloval bolj uničujoče na kulturno in politično sestavljenost BiH, kot pa je ta isti režim prispeval k razpadu Jugoslavije. V vseh nekdanjih jugoslovanskih republikah so etatizmi težili k vzpostavljanju nacionalnih držav in k obnovi nacionalne suverenosti in so pri tem kolikor toliko ohranjali socialno povezanost med ljudstvom in državo. Bosanski

etatizem pa se je v tem obdobju izčrpaval ob vzpostavljanju državne suverenosti in popolnem izključevanju državljanov iz političnega življenja.

Politični totalitarizem se je moral zelo hitro potrditi tudi na ekonomski ravni. Neproduktivna davčna politika je pripeljala do podvojitve davčnih obveznosti do vzpostavljanja monopolnega položaja posameznih gospodarskih panog ali velikih sistemov pod kontrolo države, do velikega povečanja brezposelnosti, velikih afer in zlorab. V deželi, kjer so nekoč celo kralji živeli skromno, je bilo še tistih nekaj kilometrov lastne obale spremenjenih v letovišče za oligarhe.

2.2 Prav delovanje tega antagonizma države v BiH, drastična polarizacija države v totalitarni smeri – tako na politični kot na ekonomski ravni – je prispevala k nastanku nacionalnih delitev in k etničnemu konfliktu. Logično bi bilo pričakovati socialni spopad zaradi težkega socialnoekonomskega položaja velikega dela prebivalstva. Namesto tega pa je prišlo do iskanja krivcev za težave med pripadniki drugih nacionalnih skupin. Tako se je namesto socialnega upora proti totalitarni državi zgodil etnični spopad glede nacionalnih držav.⁴

Sicer pa so t. i. komunisti dolgo vladali po strogo spoštovanem nacionalnem ključu na vseh ravneh in ne glede na vse druge, še zlasti strokovne lastnosti državljanov. Zato je pojav nacionalnih strank, vrnitev na raven etnične suverenosti in vzpostavljanje tronacionalne suverenosti države kot tudi razpad te koalicije logično do skrajnih konsekvenc izpeljano načelo nacionalnega ključa. Edino, za kar jih res ni mogoče narediti odgovorne, je vojna. Za začetek vojne ne morejo biti odgovorni, krivi so tisti, ki so vojno začeli.⁵ Na volitvah 1990. leta so novonastale nacionalne stranke Hrvatov, Muslimanov in Srbov, ustanovljene le nekaj mesecev pred volitvami, premagale vse, vsaj malo državljanske, t. j. transnacionalno usmerjene stranke, vključno z ono najstarejšo, ki je bila na oblasti 45 let. Nikjer v nekdanjem socialističnem svetu t. i. komunisti niso doživeli takega poraza kot v BiH. Okoli 5% dobljenih glasov ne govori le o tem, kaj so ljudje o njih mislili, temveč tudi o tem, koliko so odgovorni za vse, kar se je tedaj zgodilo. To je bil odgovor politično razvrednotenih ljudi na totalitarizem psevdokomunističnega etatizma. Volitve so bile prva možnost izražanja svobodne volje ljudi. Krepitev državne suverenosti in tlačenje državljanov, posebno v zadnjih dvajsetih letih, je prav terjala neki kolektivni ventil, kajti ni bilo moči in močnih osebnosti, prek katerih bi ta socialna potencia prišla do suverenosti. Če že ni mogla postati socialno ali državljansko (civilno), je postala etnično suverena. Ko so izgubljali na socialnem področju kot državljanji, so dobivali na nacionalnem. Slabi kot državljanji so postajali močni kot nacije.

Volitve so bile edini demokratični trenutek v zadnjih dvajsetih letih, trenutek, ki je trajal vsega 12 ur. V nedeljo, 18. novembra 1990, od sedmih zjutraj do sedmih zvečer so se bosanski ljudje *demokratično*, to je po lastni svobodni volji – in vendar, ali tudi po zdravi pameti? – odločili, da odstopajo od lastne vrhovne in nedeljive oblasti, od ljudske suverenosti ali suverenosti državljanov, vseeno, torej od lastne suverenosti in da to prenesejo, bolje rečeno, znižajo na začetno zgodovinsko raven

⁴ Morda bi ruski futurolog Igor Bestušev-Lada danes raje porabil izraz »bosnizacija« namesto »jugoslavizacija« za svoj peti, najtežji in katastrofalni scenarij, pred katerim stojijo države nekdanje Sovjetske zveze. Glej Zdravko Mlinar, Grozeča posttotalitarna praznina, Teorija in praksa, let. XXIX, št. 1–2, 1992, str. 180.

⁵ Razen v primeru, da je Clausovitzeva definicija vojne točna, s čimer pa se ne strinjamo. Kajti, če bi politične rešitve izhajale samo iz strahu pred vojno, ki je v politiki anticipiran, kot se nam zdi, da trdi Boštjan M. Zupančič, potem bi morali priti tudi do naslednje logične stopnje, da je do politične rešitve, dogovora, kompromisa še lažje priti s samo vojno, ne pa z njeno anticipacijo, kot izvorom strahu. Glej intervju dr. Boštjana M. Zupančiča, Rane od histerije dolgo se pamte, Borba, št. 341–2, z dne 5–6. decembra 1992, str. X.

etnične suverenosti, na raven suverenosti dominantnih etničnih skupin v BiH. V kakšni meri je bila v tem trenutku etnična ali nacionalna suverenost latentno in potencialno nacionalistična ali celo nacistična ali fašistična in je že tedaj izključevala suverenost katere koli druge etnične ali nacionalne skupine, bi bilo težko reči. Danes to ni več težko, vendar pa to ni predmet naše razprave.

Ko so glasovali za nacionalne stranke, so ljudje v BiH ne le sami ukinili svojo poldnevno vrhovno oblast, svojo ljudsko in državljansko suverenost, torej demokracijo, temveč so ukinili tudi sami sebe kot ljudi BiH. Državljeni BiH so obstajali kot ljudstvo, kot demos v teh dvanajstih urah. Potem pa so, ko so bila zaprta volilna mesta in razglašeni rezultati volitev, po svoji volji in po svoji pameti (!) odločili, da obstajajo samo še kot Muslimani, Srbi ali Hrvati. Z glasovanjem za nacionalne stranke in s tem, ko so jim predali oblast, so se odločili, da odpravijo demokracijo in da se umaknejo s političnega prizorišča. Če bi sledili Althausovi terminologiji, bi lahko rekli: ljudje so abdicirali!

To se ni zgodilo prvič v zgodovini. Primer Bosne zelo spominja na leto 1933. Le da je tedaj rajhstag, torej parlament kot simbol in utelešenje moderne demokracije oziroma da so njegovi socialnodemokratski in komunistični poslanci, ki bi v medsebojni koaliciji imeli večino, odločili, da se ne sporazumejo in so tako predali oblast nacionalsocialistom.

Razlika med nemškim odstopanjem od demokracije in odstopanjem bosanskih ljudi od lastne suverenosti je bila vendar izrazita. Nemčija je bila enonacionalna in prenašanje suverenosti z državljanov na nacionalno suverenost ni imelo enakih tragičnih posledic kot v primeru vzpostavljanja tronacionalne suverenosti, suverenosti treh etničnih skupin, ki živijo na istem ozemlju, bolj ali manj pomešane med seboj in povezane v vsaki regiji, v vsakem mestu, v vsaki ulici, skoraj v vsaki zakonski postelji. Tragedija treh narodov je bila neizbežna in se je začela v tistem trenutku, ko so prebivalci BiH postali nosilci vrhovne oblasti, toda zdaj samo kot pripadniki svojih nacionalnih skupin.

Politične posledice so bile še globlje in bolj daljnosežne. Z vzpostavljanjem etnične suverenosti v tako zapletenih konkretnih pogojih nista bila ukinjena samo ljudstvo kot demos in možnost vzpostavljanja suverenosti državljanov, t. j. demokracije, temveč je bila s tem istim dejanjem na volitvah demokratično ukinjena tudi država BiH. Ljudje so na volitvah, ko so glasovali za nacionalne stranke v tako enotni opredelitvi, glasovali ne le o tem, da svojo državljansko suverenost spustijo na zgodovinsko nižjo etnično raven, temveč tudi na predpolitično in preddržavno raven. Ko so razglasili nacionalne stranke kot predstavnike lastnih narodov (ethnosa) in kot nosilce njihove svobodne volje za nosilce suverenosti, so anulirali BiH kot državo, kot politično obliko, za katero so se nekoč prej ti isti narodi opredelili, da v njej skupno živijo. Vprašanje je seveda, tako etično kot zgodovinsko, ali je mogoča vrnitev iz enkrat že vzpostavljene ljudske (demos) suverenosti na etnično suverenost. Toda če je svoboda načelo demokracije, se pod tem razume tudi svoboda, da se odpoveš svobodi, torej pravica do neumnosti, pa tudi pravica, da se demokratično glasuje za nacionalne stranke. Bosna je torej ostala brez državljanov, a zelo hitro se bo pokazalo, da so tudi državljani ostali brez Bosne kot države. Tragedija bo, če se uresničijo hudičevi načrti, po katerih bi ostali tudi brez integralne Bosne, to je Bosne kot take.

V tem času so bili tudi ljudje, nacionalno neobremenjeni in teoretično dalekovidni, ki so opozarjali, kaj se bo zgodilo, in so zahtevali, da se odstopi od koncepta političnega organiziranja na nacionalni podlagi. Na vsa opozorila, da trinacional-

na država ne bo mogla delovati in da pride lahko do vojne, so tisti, ki jim je bilo do oblasti, ostali gluhi.

Zelo hitro potem, ko je trinacionalna koalicija prevzela oblast, se je pokazalo, da enotnost trinacionalne suverenosti ne glede na svetost tega števila, ne more delovati kot državna suverenost. Boj za tretjino državne oblasti se je zelo hitro pokazal kot odvečen, ker tretjina državne oblasti ni potrjevala nacionalne suverenosti, temveč jo je postavljala pod vprašaj. Tam, kjer so tri etnične skupine na istem ozemlju in v istem času nosilke etnične ali nacionalne suverenosti, je nujen njihov medsebojni spopad najprej na politični ravni okrog delitve oblasti v državi. Zato tej državi nikoli ni niti uspelo začeti delovati kot nosilec suverenosti na vsem njenem ozemlju. Nato pa se začne tudi spopad za prostor,⁶ za ozemlja, na katerih bo končno začela delovati etnična suverenost. Država, konstituirana iz treh nacionalnih strank, ki predstavljajo tri nacionalne suverenosti, praktično ni mogla vladati. Vsaka nacionalna suverenost se je trudila, odkrito ali zakulisno, da praraste v nacionalno državno suverenost. To se je kmalu tudi pokazalo z oblikovanjem subdržavnih regij, do kakršnega je prišlo, še preden so poslanci srbske nacionalne stranke zapustili parlament.

Nesporazumi in spopadi med tremi nacionalnimi strankami, koalicijskimi partnerji na oblasti so se začeli že v prvem trenutku. Zelo manifestno takoj v začetku med Srbi z ene ter Muslimani in Hrvati z druge strani, toda latentno, kasneje pa tudi odkrito tudi med Hrvati in Muslimani.

Etnična usoda narodov BiH živo spominja na neko modro sporočilo iz basni o treh volih – Sivonji, Šaronji in Rudonji in o volku, ki jih je uspel spreti med seboj in tako vse tri zaklati. Basen je bilo mnoga leta mogoče prebrati v berilu za 2. razred osnovne šole v BiH, preden je šolstvo doživelo reformo. Tisti, ki so redno hodili v šolo in so se v vsakem razredu nekaj naučili, so lahko tudi sedaj uporabili to basen: Sivonja je bil tisti, ki je kot pravi vol vse hotel doseči s silo. Šaronja oni, za katerega se nikoli ni vedelo, kaj hoče, Rudonja pa tisti, ki je vedno vlekel in se pokoril zase in za druge. Treba bi bilo samo še uganiti, kdo je bil volk.

Kolektivni beg od svobode in nacionalna paranoja

Odstopanje ljudstva od demokracije na demokratičen način ali odstopanje od svobode po svobodni volji se lahko razume kot neumnost ljudstva, vendar pa je to vedno tudi neka vrsta kolektivnega mazohizma, bega od svobode (E. Fromm) ali prilagajanje posameznika zunanji avtoriteti zaradi nesposobnosti, da se sprejme odgovornost za ponujeno svobodo.

Potreba po nacionalnih strankah, izražena na volitvah, je potrdila obstajanje kolektivnega interesa v obliki *nacionalnega*, ki se je mogel artikulirati, pa če kdo to prizna ali ne, samo v obliki *nacionalne države*. Smisel obstoja političnih strank je, naravno, boj za oblast v državi. Tisti, ki misli, da obstajanje nacionalne stranke

⁶ V vseh nacionalnih evforijah igrajo spopadi okrog jezika pomembno vlogo. Tako je bilo to v začetku tudi v BiH. Toda, kadar trije narodi govorijo isti jezik, potem bo ta spopad hitro prerasel v spopad za ozemlje, ta pa se običajno ne konča z besedami, niti pisanimi niti ustnimi. Integrativna ali homogenizirajoča vloga pri Slovencih pripada jeziku, ne ozemlju, tako da jezik vedno ostaja možen predmet nesporazuma, tudi s tistimi, s katerimi deloma živijo na istem ozemlju. Ni treba niti slutiti, kaj bi se lahko zgodilo, če bi poleg Slovencev govoril slovensko še kakšen drug narod. Tam, kjer je homogenizirajoči dejavnik ozemlje, se nesporazumi v jeziku hitro spremenijo v boj za meje. Primerjaj Hanno Hardt, *Begunci in kulturološke študije, Teorija in praksa*, let. XXIX, št. 7–8, 1992, str. 784 in intervju Boštjana M. Zupančiča v Borbi.

teoretično in izkustveno ne pomeni nujno tudi definiranja nacionalnega interesa kot nacionalne države, bi moral to tudi dokazati. Tako so torej z oblikovanjem nacionalnih strank Hrvatov, Srbov in Muslimanov v BiH določeni tudi njihovi nacionalni interesi:

a) nacionalni politični interes Hrvatov, organiziranih v nacionalni stranki, je *hrvaška država*,

b) nacionalni politični interes Srbov, organiziranih v nacionalni stranki, je *srbska država*,

c) edino nekoliko bolj zapleteno je vprašanje, kaj je nacionalni politični interes Muslimanov, organiziranih v nacionalni stranki, ker je odgovor – *muslimanska država*, dvosmiseln, ker se pridevnik, ki se nanaša na nacionalno in konfesionalno pripadnost, piše z malo črko in tako asociira na – *islamska država*.

Že sam obstoj nacionalnih strank v BiH tako pred volitvami kot po njih, je ustvaril v kolektivni zavesti prebivalstva tako stanje – predvsem strahu, potem pa tudi nezaupanja, kakršnega v odnosih med pripadniki posameznih etničnih skupin v BiH nikoli ni bilo.⁷ Lahko bi trdili, da je bil glavni razlog za množično opredeljevanje za nacionalne stranke tako stanje zavesti, katere temeljni značilnosti sta strah in nezaupanje v druge, celo na ravni družine in najbolj intimnih prijateljstev. Privrženost lastni stranki je bila pogojena predvsem s strahom, da bodo oni drugi glasovali za svoje. Prav zato trdim, da je obstajala možnost tudi politične rešitve usode Bosne in da bi vojno lahko preprečili. Teza, da je bila vojna v Bosni neizbežna, lahko ustreza samo tistim, ki so zanjo tudi odgovorni.

Prav tako sociopsihološko stanje strahu je delovalo tudi po volitvah in to še bolj intenzivno. Pripeljalo je do dokončne artikulacije nacionalnih interesov v obliki nacionalnih držav. Srbi so se bali Muslimanov, Muslimani Srbov, a Hrvati tako Srbov kot Muslimanov. Tako smo prišli do stanja, v katerem se je vsak bal tudi lastne sence.

Strah pred muslimansko ali islamsko državo. Ker so Hrvatje in Srbi že imeli svoji nacionalni državi, ki se v Bosni čisto neupravičeno imenujeta »rezervni domovini« in ki ne moreta biti nič drugega kot nacionalni politični cilj za tiste, ki so organizirani v nacionalnih strankah, ker se sicer postavlja vprašanje smisla teh strank, je temeljno vprašanje, kako logično in teoretično izpeljati nacionalni cilj Muslimanov iz dejstva, da obstaja tudi njihova nacionalna stranka.

Ker je nacionalni politični cilj pripeljan do končne posledice pri Srbih in pri Hrvatih, organiziranih v svojih strankah, zunaj BiH, cilj Muslimanov pa je vsebovan samo v BiH, potem je mogoče logično sklepati, da se prvi in drugi nagibajo k separatističnim rešitvam, tako znotraj BiH kot ohlapne države tvorbe kot z odkrito priključitvijo k Srbiji ali Hrvaški, medtem ko so tretji bolj naklonjeni unitarni rešitvi znotraj integralne BiH. Zaradi takšne usmerjenosti muslimanskega dela vladajoče koalicije, so se Srbi in Hrvatje popolnoma logično začeli bati Bosne kot muslimanske nacionalne države, še celo konfesionalne (islamske) države. Neodvisno od tega, koliko so objektivno bili cilji nacionalne stranke Muslimanov ustanovitev nacionalne ali celo konfesionalne države, je bil strah pred tako državo objektivni. Strah Hrvatov in še posebej Srbov je realnost, ki je ni mogoče zanemariti. Dejstvo, da so Muslimani najbolj številna etnična skupina v BiH, navaja na sklep, da je bil strah pred nacionalnim političnim interesom Muslimanov, utelešenim v njihovi nacionalni stranki, glavni izvor političnih nesporazumov.

Prizadevanja voditeljev muslimanskega dela vladajoče koalicije, da bi poudar-

⁷ Aleksa Dilas, Ubijamo jer nismo imali snage da volimo, Borba, št. 341–2, z dne 5–6. decembra 1992, str. IV.

jali svojo civilno in sekularno usmeritev in da prepričajo svoje partnerje, da ne želijo niti nacionalne in niti islamske države, niso bila uspešna. Dilema, ki se je potem vedno odpirala, je izhajala iz dejstva, da obstaja nacionalna stranka Muslimanov.

Kar zadeva evropsko in svetovno politično javnost, ni mogoče jemati strahu pred muslimansko, nacionalno in konfesionalno državo na evropskih tleh kot bistven dejavnik njihovega relativno indolentnega odnosa do krize v Bosni. Vendar pa je jasno vidno, da zatiranje muslimanskih voditeljev o državljanskih in sekularnih političnih namenih ne verjamejo. Tudi če bi bilo res, da se Evropa vsaj malo boji morebitne islamske države na svojih tleh, so razlogi za ta strah mnogo bolj načelni. V Evropi bi težko sprejeli dejstvo, da se prekine zasedanje najvišjega zakonodajnega organa zato, da bi se v prostorih tega organa opravila podnevna verska molitev, saj je Evropa svojo lastno cerkev ločila od države pred 200 leti in torej ločila verske obrede od državnih poslov. Jasno je, da ne gre za strah pred islamom kot vero, temveč za mnogo globlje razloge. Zato menimo, da sta artikuliranje političnega interesa Muslimanov in ohranjanje integritete BiH kot nacionalnega interesa z oblikovanjem nacionalne stranke najbolj odgovorni prav za ogrožanje interesa Muslimanov. Ker je politični interes Muslimanov celovita Bosna, ta njihov interes ne more biti definiran kot nacionalen, temveč samo kot civilen in demokratičen. Prav oblikovanje nacionalne stranke Muslimanov je spodbudilo in opogumilo separatistične težnje v Bosni.

Napake političnega analfabetizma pozneje ni bilo mogoče popraviti z deklarativnim zavzemanjem za civilno in sekularno BiH. Strah in nezaupanje sta že dosegla svoje. Plaz se je sprožil.

Vendar bi se rešitev mogla najti ali bi bilo treba to vsaj poizkušati. Če bi Muslimani odstopili od svoje nacionalne stranke, to je, da bi jo razpustili; če bi razpisali nove volitve in zahtevali, da Bosno sprejmejo pod protektorat OZN pred začetkom genocidne tragedije, kot so predlagali nekateri politični dejavniki cele štiri mesece pred 4. aprilom 1992, bi to lahko prispevalo h krepitvi zaupanja, k odpravljanju strahu in odstopanju od nacionalnih opcij in bi dajalo možnosti za državljansko reševanje politične prihodnosti BiH.

Politični strah Muslimanov pred skupno državo s Srbi

Trmasto vztrajanje nacionalnih voditeljev Muslimanov pri političnem cilju kot na nacionalnem se lahko opravičuje samo s prav takšnim vztrajanjem pri političnem interesu Srbov kot nacionalnem, torej pri cilju nacionalne države na širši jugoslovanski ravni. Pravzaprav politični interesi Srbov in Muslimanov niso nujno antagonistični in izključujoči, če bi hoteli živeti v eni državi, kajti Srbi živijo avtohtono povsod tam, kjer avtohtono živijo tudi Muslimani. Neskladnost skupnega ozemlja je resničen razlog za spopade političnih interesov samo med Srbi in Hrvati, zaradi česar je vojna v Bosni samo posledica nepomirljivosti teh dveh nacionalnih interesov.

To, da se etnični spopad v BiH izraža predvsem med Muslimani in Srbi, to je genocid nad Muslimani, je posledica tega, da so bili politični interesi teh dveh narodov definirani tudi kot nacionalni. Življenje v skupni državi ni nemogoče, a življenje dveh narodov v eni nacionalni državi ni mogoče. Problem je torej v tem, da bi *nacionalna država* morala biti *država dveh (ali več narodov)*. Rešitev bi se lahko našla samo, če bi vsi Srbi in vsi Muslimani postali *binacionalni* (tako Srbi kot

Muslimani), kar je seveda samo duhovit izraz, ki ga je pred časom, pa čisto resno, predlagal neki nekdanji komunistični ideolog v BiH kot rešitev za nacionalno dilemo ljudi, rojenih v mešanih zakonih. Problema seveda ni bilo mogoče rešiti, saj bi to bilo težje, kot pa biti biseksualen!

Srbi se niso bali take skupne države z Muslimani. Oni so jo predlagali z zelo vabljivim argumentom, da bi čez nekaj desetletij glede na nataliteto Muslimanov obstajala možnost, da bi bili ti prva, najbolj številčna nacija.

Obstajata dva različna razloga, zaradi katerih je bila ta država nesprejemljiva za Muslimane. Nacionalnopolitično organizirani Muslimani niso sprejeli tega predloga zato, ker bi to bila *srbaska* nacionalna država, pa tudi zato, ker bi bila binacionalna država nemogoča, medtem ko so ostali civilno usmerjeni Muslimani (med katere spada tudi avtor tega besedila) odklonili tak predlog, ker bi to bila *nacionalna država sama po sebi*. Iz strahu kot dominantne značilnosti sociopsihološkega stanja, v kakršnem se je znašla BiH, sta se razvili ne le poznejša agresivnost monstroznih razsežnosti, temveč tudi možni neposredni razlogi, zaradi katerih je do spopada sploh prišlo. Zaradi lastnega strahu enih in drugih in zaradi stopnje agresivnosti, ki raste s strahom, ni bilo mogoče videti enakega strahu pri drugih in predvidevati agresivnosti, ki ga spremlja. Srbi so mislili, da se Muslimani ne bodo branili in da bo vojna končana v tednu dni. Neki visoki funkcionar v muslimanski stranki pa mi je rekel, da Srbi samo blefirajo, kar je indikativno, in da vojne niti ne bo. Strah, ki se je okrepil z začetkom krvavih spopadov, je potiskal samo še globlje v krvoprelitje. Strah je danes temeljna ovira, da bi se ta spopad končno zaustavil.

Vendar se danes v Bosni najbolj bojijo tisti, ki so bili na državljskih stališčih in so nasprotovali nacionalnim opcijam. Zato so v glavnem tiho. In tudi če spregovorijo, je to iz strahu. Iz strahu pa je bolje molčati kot govoriti. Lahko rečete nekaj, česar ne mislite, ali pa zamolčite tisto, kar mislite. Če že spregovorite, pa se še vedno bojite, potem vsaj povejte kar se da očitno tisto, česar ne mislite, da bi se na prvi pogled videlo, da tega ne mislite in da tako govorite zato, ker morate. Toda če ste, potem ko ste že spregovorili, začutili, da vas je že manj strah, povejte vse, kar imate povedati.

To je prvič po 5. aprilu 1992, ko sem spregovoril na »vsenarodnem parlamentu«, da javno povem, kar mislim. Naj bralci sami presodijo, ali me je še strah.

ALEŠ DEBELJAK*

Protislovja brezdomstva v sodobni Ameriki

I'm ten years burning down the road
nowhere to run ain't got nowhere to go
Bruce Springsteen: *Born in USA*

Samo dve ulici južneje od mojega nekdanjega stanovanja v etnično mešani »bohemi« četrti East Village v New York Cityju leži Tompkins Square park.

* Mag. Aleš Debeljak, asistent na Fakulteti za družbene vede.